

מחומר לחוויה: חילופי תשורות בשדה כהשתקפות של חבות, יחסי תלות וכוח

נעמי וינר-לוי* ואריאלה פופר-גבעון**

תקציר. הדיון במתנות הניתנות בשדה – הן אלו שנותן החוקר לנחקר והן אלו שנותן הנחקר לחוקר – בדרך כלל מושקע בספרות. המאמר הנוכחי, המבוסס על ניסיונן של שתי חוקרות, מתמקד בסוגיה זו ומבקש להאיר את ההשלכות של מתן מתנות על מערכת היחסים בשדה ועל המחקר. חילופי מתנות בשדה נתפסים כשבירת ההקשר של מראיין-מרואיין ומבטאים את חוסר הסימטריה שבשדה ואת ההודקקות, הן של החוקרת והן של המרואינות. המאמר בוחן את הניסיונות לאזן את יחסי הנתניה בשדה המחקר ואת ההשלכות של המתן על הבניית ההקשר המחקרי והיחסים בין החוקרת למרואינות בשדה.

מבוא

כשיצאתי מביתה של נווהה, מספרת וינר-לוי, כבר ירדה השמש. ביליתי בריאיון עמה שעות רבות מעבר למה שציפיתי ותכננתי. השיחה התמשכה, ונסחפתי אֶתה בתיאוריה על ילדותה, על אורח חייה כבת לעדה הדרוזית ועל חוויותיה, שבהן השתקפו גם ייחודיות העדה ומנהגיה. הריאיון היה מלווה בכיבוד נדיב שנפרש בפניי כמיטב מסורת הכנסת האורחים הדרוזית: פירות יבשים, עוגות, פיתות, זיתים וכוסות רבות של קפה שחור טעים וריחני. בשעה שיצאתי מביתה הרגשתי מועשרת ובת מזל על שזכיתי לשמוע את סיפורה, ונמלאתי הכרת תודה כלפיה וכלפי בני משפחתה. בעודי מבקשת להביע את תודתי במילים, הבחנתי בתכונה במטבח. נווהה התקרבה אליי ובידה חבילות, והגישה לי את מה שהתגלה כעבור זמן קצר כחבילה של פיתות דרוזיות דקיקות, חבילה נוספת של פיתות ממולאות עלי זעתר טריים שנקטפו על ידי בני משפחתה בהרים, צנצנת זיתים שכבשה אמה (ששיבחתי בעת שהוגשו לי) ובקבוק של שמן זית. מצאתי את עצמי נבוכה. הרגשתי שקיבלתי כה הרבה – הנהיית מהכנסת אורחים נדיבה וזכיתי לשמוע סיפור חיים מרתק – וחשתי שאיני יכולה לקבל עוד דבר. כמוכן, לדחיית התשורות הייתה עשויה להתלוות משמעות פוגעת, ועל כן קיבלתי אותן והבעתי את הוקרתי ואת התפעלותי מהמתנות ומהאירוח החם. כשעזבתי את ביתה של נווהה היה לי ברור שעוד אשוב אליו, ולו כדי להביע את תודתי בתשורה משלי. דילמה גדולה יותר שבה התלבטתי לימים הייתה איזו תשורה להביא, שכן עליה להיות מקובלת על פי התרבות

* החוג לפסיכולוגיה וחינוך, המכללה האקדמית דוד ילין

** האוניברסיטה הפתוחה והמכללה האקדמית דוד ילין

הדרויות וגם על דעתי, לא גדולה או ראוותנית מדי, ולא סמלית או צנועה מדי שיכולה חלילה לגרום לעלבון. אז עדיין לא הבנתי את ההשפעות של המתנות על עבודתי בשדה. לא דנתי עם המנחה בנושא המתנות בעת שכתבתי את הדוקטורט שלשמו נפגשתי עם נווהה. נושא זה לא עלה גם בספרות הרלוונטית שקראתי לצורך המחקר, בשיחות בין חוקרים באוניברסיטה או בקורסים שעסקו במחקרי שדה, בראיונות ובקשר עם המרואיינים. במשך זמן רב היה נדמה לי שנושא המתנות כמו אינו קיים. לימים, בסתיו 2006, בכנס שנערך בירושלים ועסק בנושאים פלסטיניים בישראל, שוחחתי עם עמיתה. להפתעתי התברר לי שגם היא, כמוני, התחבטה בנושא המתן בשדה. גם היא, חוקרת יהודייה בשדה פלסטיני, קיבלה ונתנה מתנות וחשה, כמוני, שהנושא מושקף הן בספרות והן במסדרונות האקדמיה.

עבודת השדה האתנוגרפית מתבססת על תקשורת בין-אישית ועל חליפין של סיפורי חיים, של קולות ושל חוויות. זו פעילות משותפת, שבה נוטלים חלק חוקרים ומידענים כאחד. בשנים האחרונות נדרשים יותר ויותר חוקרים לשלל היבטים של היחסים הנרקמים בשדה ומשפיעים על המחקר, כגון משמעויותיו של מיקום הריאיון (Hertzog, 2005), הזהות המגדרית (Oakley, 1981), המינית (Markowitz & Ashkenazi, 1999) והמעמדית (Reay, 1996) בשדה; מתחים אתניים בשדה (Kohler Riessman, 1987; Wiener-Levi, 2009); ומתחים קולוניאליים ופוסטקולוניאליים הנוכחים בתפיסתם של חוקרים מהעולם הראשון הבוחנים נחקרים מהעולם השלישי (Narayan, 1997; Smith, 1999; Spivak, 1999). ואולם, נושא המתנות נשאר על פי רוב שקוף.

עניין זה מושקף ממגוון סיבות, אף שהוא פן מרכזי ביחסי חוקר-נחקר, המשפיע על הקשרים ועל יחסי הכוח בשדה. התשורות אמנם נוכחות בשדה המחקר כפי שהן נוכחות בכל אינטראקציה אנושית אחרת, אך הן עשויות להשפיע על רצף הריאיון ועל מאזן הכוחות. הן יכולות גם ליצור חבות, להעמיק קשרים וליצור ציפיות להמשכיות ולמחויבות הדדית בקרב חוקרים ונחקרים כאחד. אפשר שחוקרים מתעלמים מנושא זה משום שהוא נתפס כמובן מאליו. ייתכן גם שהם מנמעים מלהתייחס אליו שמא יצטיירו בעיני קוראיהם כמי ששילמו בעבור המידע שנמסר להם באופן פסול מבחינה אתית. אולי הם חוששים לפגום באמינות מעמדם, ואולי הם נרתעים מלהדגיש את הפער הכלכלי הניכר בינם ובין המידענים שלהם. כך או כך, בספרות יש אזכורים נדירים בלבד למתנות הניתנות בשדה המחקר.

מאמר זה מבקש להעלות את הדברים אל פני השטח, לבחון את השפעותיהם של חילופי מתנות בין חוקר לנחקר בשדה, ולדון בהשלכות של נתינה זו על היחסים ביניהם ועל עבודת השדה. המאמר פותח בתיאור מורכבותם של היחסים הנרקמים בין חוקר למרואיין, בסקירת הספרות הסוציולוגית והאנתרופולוגית בנושא מתנות, ובמחקרים העוסקים במתן מתנות בשדה המחקר. לאחר מכן יידון הנושא בהקשר של שני מחקרים שנערכו באופן בלתי תלוי על ידי הכותבות, שתייהן חוקרות יהודיות שביצעו עבודת שדה בקרב נשים מהמיעוט הפלסטיני בישראל. במחקר הראשון שיוצג נתפס מתן המתנות בשדה כמפר ומערער את יחסי הכוח ואת הסדר המחקרי, ובמחקר השני משקף המתן את חוסר הסימטריה ואת התלות ההדדית הנוצרת בשדה.

יחסים בשדה המחקר

בעשורים האחרונים עוסקת ספרות נרחבת באינטראקציה המתקיימת בשדה המחקר, בדרכים שבהן פועלים החוקרים ובהשפעתן על כינון יחסי המחקר (DeVault, 1999). חוקרים רבים – בייחוד פמיניסטים ופוסטקולוניאליים – נדרשים ליחסי הכוח הבלתי שוויוניים המתקיימים בין החוקר למידענים בשדה המחקר (Abu-Lughod, 1989; Fine, 1994; Wolf, 1996). לדבריהם, החוקר הוא היוזם את המחקר, מחליט על מועדי תחילתו וסימומו ומגדיר את היחסים בשדה, את משכם ואת עומקם (Clifford, 1997; DeVault, 1999; Merriam, 1988; Narayan, 1997; Wolf, 1996).¹ במהלך הריאיון מתקיימת היררכיה אינהרנטית כשהחוקר הוא שבוחר את השאלות, שואל אותן ומקבל את התשובות, וגם בשלב הכתיבה והייצוג נתון הכוח בידי (Clifford, 1997; Fine, 1994; Michalowski, 1997; Wolf, 1996). החוקר, חוששות חוקרות אחדות, עלול אף להביא אותו לידי ניצול של המידענים ופירוש מוטעה של דבריהם (DeVault, 1999; Wolf, 1996). יחסי המחקר אמנם הדדיים, אך שלא כמו יחסי חברות, הם טומנים בחובם פוטנציאל ליחסי ניצול (Cotterill, 1992). גם כשיחסים אלו מתיימרים להיות שוויוניים, טוענת סטייסי (Stacy, 1988), ייתכן שאין זה אלא מיסוך של ניצול מסוכן לא פחות. במידה מסוימת אפשר לומר שהחוקרים לוקחים, או אפילו גוזלים, את הידע שבסיפורי המידענים כדי לקדם את עצמם (Lieblich, 2006).

יחסי כוח אלה מתעצמים עוד לנוכח השונות בהשכלה, במוצא ובמיצב החברתי-כלכלי שבין החוקרים למידענים. על פי רוב, ההגמוניה היא החוקרת את קבוצת המיעוט,² כמו בשני המחקרים שיידונו כאן, ומחקר "כלפי מעלה" עודנו נדיר (DeVault, 1999, p. 187). לסוגיית הכוח הנתפסת כמובנית בשדה המחקר נוספת אפוא סוגיית מיקומם של החוקרים. חוקרים פוסטקולוניאליים (Mohanty, 1991; Narayan, 1997; Spivak, 1999) ביקרו את הדרכים ואת האופנים שבהם מיוצר הידע על תרבויות אחרות וציינו שמוצאם האתני של החוקרים משפיע לא רק על כוחם, אלא גם על יכולתם לפרש, להבין ולחקור. חוקרות פמיניסטיות מהעולם השלישי (third world feminists) טענו שחוקרות שמוצאן מהעולם הראשון אינן יכולות לייצג נשים מהעולם השלישי,³ משום שפעמים רבות הן לוקות בנקודת מבט קולוניאליסטית (colonialist stance) (Narayan, 1997; Spivak, 1999), הנובעת ממסגרת האוריינטליזם (סעיד, 2000). נקודת המבט הקולוניאליסטית, טוענת סמית (Smith, 1999), נובעת מחוסר הבנה של המסורת, מאי-הכרת ההיסטוריה לעומקה, ולעתים אפילו מהכחשתה. בהתאם לכך, חוקרות אלה מדגישות את יתרונותיהן של חוקרות מקומיות או ילידיות הבוחנות את תרבותן שלהן (El-Solh, 1989).

- 1 בספרות נזכרים מקרים אחדים בלבד שבהם סירבו נחקרים לשתף פעולה עם החוקרים, למשל Visweswaran, 1994.
- 2 לדיון נרחב בנושא ההגמוניה החוקרת את המיעוט וההשלכות של יחסים אלה על שדה המחקר ראו Weiner-Levy, 2009.
- 3 ביקורת זו, שהתייחסה לאופנים שבהם מיוצר הידע על תרבויות אחרות (Okely & Callaway, 1992), נמתחה גם על דברי פמיניסטיות שטענו שהמכנה המשותף המגדרי של נשים ברחבי העולם, יש בכוחו להפחית מיחסי הכוח ההיררכיים בעבודת השדה ולהביא להדדיות רבה יותר בריאיון.

בשני המחקרים, נוכחותנו בשדה התאפיינה בזרות בעלת אפיונים עמוקים ויסודיים: זרות של חוקרות מערביות חיצוניות הבוחנות את המזרח, של חוקרות מההגמוניה הבוחנות את המיעוט, ושל חוקרות יהודיות הבוחנות נשים פלסטיניות. אף שבספרות מתוארים מיקומים אלו כקבועים וברורים לכאורה (Bolak, 1997; Wichrosky, 1997), התברר לנו בעת המחקרים שמיקומנו אינו סטטי. מבחינות רבות הוא נע והשתנה בהשפעת מיקומן המשתנה של הנשים שראיינו. נשים אלה נעו במרחבים פוליטיים, תרבותיים וחברתיים המתקיימים במתח זה בצד זה, וגם רבגוניותן ושונוותן וחייהן בשתי התרבויות, הפלסטינית והיהודית, לא אפשרו להן להחזיק בנקודת מבט מקומית או פנימית אחת ואחידה. הקטגוריות המתוארות בספרות נסדקו כשהקשר והנושאים שנידונו הם שהכתיבו את מידת הקרבה והזרות בינינו לבין המרואיינות.

מטרתנו במאמר זה להאיר מתוך המיקומים המשתנים את השפעתו של מתן תשורות על היחסים הנרקמים בשדה ועל המחקר. המאמר מבקש לאמץ את רעיון הריבוי של מבנים נזילים של אינטראקציות ושל כוח (Smith, 1987) ולבחון כיצד הם מושפעים ממתן התשורות. יחסי המתן שבמוקד המאמר מצטרפים ליחסי הכוח המורכבים המתקיימים בשדה ממילא ומאירים נדבך נוסף שכמעט לא זכה עד כה להתייחסות.

המתן בספרות ובשדה המחקר

מתנות נתפסות במקרים רבים כדבק חברתי (Malinowski, 1926; Sahlins, 1972), וככאלו הן זוכות לתשומת לב רבה במדעי החברה בכלל ובמחקרים אנתרופולוגיים בפרט. על פי עבודתו החלוצית של מוס (1925), שלושה עקרונות מאפיינים את המתנה: ראשית, למרות אופייה הוולונטרי ככיסול, היא מחייבת. שנית, המתנה מובחנת כמייצגת את הנותן אותה. שלישית, קיים קשר הדדי ומחייב בין שני הצדדים, הנותן והמקבל. מתנה "טהורה" (שאינן חובה לתת אותה, לקבל אותה או לגמול עליה) עשויה להתקיים רק בראשיתה של מערכת יחסים. ביתר המקרים יהיו חילופי המתנות כרוכים במחויבות הדדית, עמוקה וארוכת טווח של שני הצדדים.

בעקבות הדגש ששם מוס על טבען ההדדי של המתנות, הובלט בעבודות אנתרופולוגיות מוקדמות אופיין הכלכלי (Boas, 1920; Firth, 1929; Malinowski, 1926), והן תוארו כמקבילות של מוסדות כלכליים מודרניים כגון הלוואה, ביטוח או אשראי. גרגורי (Gregory, 1980) דן גם הוא בממד ההדדיות שבמתנה, וכדי להבין את החבות שהיא גוררת בעקבותיה הוא הנגיד אותה לחבות הנוצרת בעקבות החלפת סחורה. גם ריצ'ס (Riches, 1981) הדגיש זווית זו וגרס שאנשים נותנים מתנות בשל אינטרסים גם כשהם מתרצים את נתינתם בתחושת החבות שלהם. ג'ופה (Joffe, 1953) מתארת היבט זה כפי שהוא בא לידי ביטוי במסורת נתינת המתנות בקהילה היהודית. באופן מסורתי ניתנות המתנות ל"חלשים" שבקהילה, לחולים ולזקנים. כך הון מוחשי ולא מוחשי מתועל מה"חזקים" ל"חלשים", מלמעלה למטה, כחלק מרשת הביטחון שמספקת הקהילה לחבריה. ארגון (Aragon, 1996) טוענת, לעומת זאת, שאי אפשר להניח מראש את עליונות הנותן או המקבל, שכן זו משתנה מהקשר להקשר, וכל משתתף בחילופי המתנות מפרש את ההיררכיה באופן אחר. לדבריה, מתן מתנות "כלפי

מעלה" נחשב, לפחות בחברות ילידיות, כמתן מנחה המשקפת עליונות ומבטיחה פטרונות. חילופי המתנות מועילים לשני הצדדים, ואף על פי כן קשה לעתים למתבונן מהצד לקבוע בבירור למי הסטטוס הגבוה יותר. ואכן, כפי שנראה בהמשך, אין לקבל כמוכנת מאליה את ההנחה שמי שקובע את אופי החליפין הוא בעל הסטטוס הגבוה, ושמי שמקבל את המתנה הוא בעל הסטטוס הנמוך.

על אף העמימות המשתמעת ממחקרים אלו באשר לזהותם ולמעמדם של נותן המתנה ומקבלה, הרי שנלמד מהם קשר כלשהו בין קרבת היחסים החברתיים ובין טוהר המתנה (מידת הציפייה לתמורה). ככל שהקשר החברתי קרוב יותר (בחוג המשפחה למשל), כך המתנה דומה פחות לפעולה כלכלית גרידא, והרגשות הנלווים לה טהורים יותר, וגם להפך: ככל שהקשר מרוחק, כך יש חשיבות רבה יותר לרגשות החובה ההדדית. לשון אחר, מתנות לקרובים ולבני משפחה טעונות במשמעות רגשית, ולרוב הן מזוהות פחות עם אינטרס כלכלי מובהק. ציפיות ברורות יותר של תמורה והיבט של חליפין מאפיינים את המתנות הניתנות לאנשים רחוקים יותר.

תפיסת המתנות כפעילות כלכלית מאפיינת כאמור את המחקר המוקדם ומחלחלת לספרות בנושא מתנות שבדרום-מזרח אסיה, בעיקר במלנזיה. באזור זה חילופי מתנות הם חלק חשוב בתרבות, בתקשורת החברתית, ואף בחיים הפוליטיים (Aragon, 1996; Battaglia, 1992; Gregory, 1980; Maschio, 1998). מחקרים אחרים הבוחנים חילופי מתנות בעולם השלישי רואים במתנות תשתית, ואפילו סמל, ליחסים החברתיים, ולפיכך מעיין מפתח להבנת התרבות וסמליה (Cliggett, 1995; Cooper, 1995; Laidlaw, 2000; Rethmann, 2000).

רוב הספרות בנושא מתנות התמקדה אפוא בחברות ילידיות או מתפתחות, ומחקרים מעטים יחסית עסקו בנושא בקרב חברות מערביות בנות זמננו (אבוהב, 1998; Camerer, 1990; Komter & Vollebergh, 1997; Shuman, 2001; Werbner, 1990). במידה רבה נשמרת בספרות הפרדה אנליטית, האופיינית למחקר האנתרופולוגי בכלל, בין "אנחנו" ל"הם": ככל שהמחקר מתמקד במתנות בחברות הנתפסות כילידיות, הוא נוטה לנתח את התופעה במונחים כלכליים הנוגעים ליחסים בין קבוצות, וככל שהוא מתמקד במתנות בחברות הנחשבות מערביות, הוא נוטה לנתח את התופעה במונחים אמוציונליים הנוגעים ליחסים בין-אישיים ולמשמעויותיהם, כעין ביטוי ספונטני של חיבה בין פרטים.

המחקר בנושא מתנות מתמקד אפוא במשמעותן הכלכלית והתרבותית. למעט כמה מחקרים יוצאי דופן שנציין להלן, חסרה במחקר התייחסות למתנות המוחלפות לא בין מושאי המחקר כי אם בין החוקר ובין המרואינים. זאת ועוד, גם מתוך האזכורים המעטים של נושא זה ניכרת דווקא שאיפת החוקרים לטשטשו ולגמדו⁴ אירלי (Early, 1993) במחקר על נשים בשכונות העוני של קהיר מציינת שהביאה כמתנה למרואינות רק מוצרים מתכלים שאפשר לצרוך בתוך זמן קצר כפירות וממתקים. רומברג (Romberg, 2003) במחקר על מרפאה מסורתית בפורטו ריקו מציינת את אלפי התמונות שצילמה במהלך המחקר, שחלקן

4 מחקרים אחרים בלבד (למשל Duneier, 1999) דנים בנושא התשלום למידענים בעבור הזמן והמאמץ שהשקיעו בריאיון. מתן זה – בפרט אם הוא ידוע מראש והמידען מצפה לו – נבדל מהמתנות העומדות במוקד מאמר זה. יש לו השלכות אחרות, והן ראויות לדין נפרד.

נשאר ברשות המרואיינת ולשימושה. רסמוסן (Rasmussen, 2000) מזכירה את העצות הרפואיות והטיפול הבסיסי שהעניקה לנחקריה, בני שבט טוארג בניז'ר. קים (Kim, 2003) מציין שהסיע בקביעות את בני הכפר הקוריאני שבו ערך את מחקרו לעיר סמוכה, ואף כיבדו בחטיפים ובמשקאות חריפים. בראון (Brown, 1991) במחקרה על מאמא לולה, כוהנת הודו מברוקלין, מציינת שהביאה לה מתנות קטנות כגון נר, תמונות אישיות ולחם אהוב. ניסיונות הטשטוש והגימוד, שאפשר שאינם נעשים מדעת, ניכרים הן במקום המצומצם המוקצה לנושא (במקרה הטוב כמה שורות בספרים אתנוגרפיים עבי כרס, ללא ציון באינדקס), והן בהדגשת אופייה פחות הערך והמתכלה של המתנה. במחקרים אלו מתוארות המתנות שנותן החוקר לנחקר כרע הכרחי, כלומר כחלק מתבקש, גם אם לא נחפץ או מכובד, מההתנסות בשדה. ניכרת בהם התפיסה שלפיה המתן החומרי מגונה, ובידו "לטמא" את המחקר ה"טהור" ולחללו. נוסף על כך, לא נעשה ניתוח של השפעת המתנות על יחסי החוקר-נחקר בשדה ולא נערכה כל רפלקסיה בנושא.

למתנות חשיבות רבה בשדה המחקר האיכותני, מפני שהן משקפות את הקשר בין החוקר לנחקר וגם משפיעות עליו. המתנות מבטאות חיבה, הערכה והכרת תודה, אך גם משפיעות על יחסי הכוח בשדה ומנכיחות אותם. יחסי המתן בשדה הם חלק מהמורכבות שנתרת שקופה, אחד הנושאים שאינם מדוברים ושהחוקר אינו תמיד מודע להם, אף שהם משפיעים על מהלך המחקר ועל תוצאותיו.

להעלאתו של נושא זה לדיון יש שתי תרומות מרכזיות: ראשית, הארת הנושא, ולו מזווית מסוימת, פותחת צוהר להיבט חדש של מערך היחסים בשדה. שנית, נושא המתנות הוא היבט חשוב במיוחד במחקר האנתרופולוגי שבו החוקר משתייך על פי רוב לקבוצה ההגמונית, ואילו הנחקר מזוהה עם קבוצת מיעוט בעלת תרבות וערכים שונים. מאמר זה מנסה ללמוד את יחסי הנתינה בשדה המחקר מתוך מציאות זו של הגמוניה ומיעוט ולבחון מהם כיווני הנתינה, אילו מוטיבציות עומדות ביסוד המתן, וכיצד הוא משפיע על מערכת היחסים ועל מהלך המחקר. המאמר דן בנושא חילופי המתנות בשדה, על מורכבותו והשלכותיו, מנקודת מבט אישית, חווייתית ורפלקסיבית. ככזה הוא מזהה בחילופי המתנות לא רק אינטרסים כלכליים, תפקידים חברתיים והיררכיות מעמד (כפי שהודגש בספרות המוקדמת), אלא גם ציפיות, רגשות ומשמעויות הכרוכים בעצם פעולת הנתינה והקשרה המסוים: עבור החוקר, עבור הנחקר, עבור הקשר ביניהם ועבור המחקר כולו.

שני שדות מחקר

שתי הכותבות של מאמר זה חקרו נשים מהמיעוט הפלסטיני בישראל. מחקריהן נערכו בתחילת שנות האלפיים והתבססו על ראיונות עומק חצי מובנים, לפי שיטתה של רוזנטל (Rosenthal, 1993). וינר-לוי ראינה נשים דרוזיות פורצות דרך שהיו הראשונות בעדתן שפנו ללימודים באוניברסיטאות למרות מגבלות מגדריות ואיסורים מסורתיים. הנשים שפנו לאוניברסיטאות ביקשו לשבור את מארג התפקידים המסורתי המקובל בעדה הדרוזית ונתקלו בהתנגדות של אנשי העדה (Weiner-Levy, 2008a; 2008b). עם זאת, במשך הזמן הצליחו נשים אלו ליצור שינוי של ממש במעמדה ובטווח האפשרויות של האישה

הדרוזית. פופר־גבעון ראינה נשים פלסטיניות בערים המעורבות במרכז הארץ וברכיזת הברדווים בנגב שהעידו על עצמן שהיו בטיפולה של מרפאה מסורתית בקהילתן (פופר־גבעון, 2007).⁵ המרפאות המסורתיות שואבות את הידע התרבותי מדורות קודמים ומנחילות אותו לנשים הצעירות. על פי רוב המרפאות ממריצות את הצעירות לחזור לתפקידיהן המגדריים המסורתיים, בתמיכת המשפחה והבעל. מימוש התפקידים המסורתיים הוסיף לרווחת הנשים ולהערכתן במשפחה, חידד את זהותן האישית והחברתית וביסס את מעמדם בקהילתן. מאמר זה, הבוחר חילופי מתנות בשדה המחקר בין חוקרות יהודיות למרואיינות פלסטיניות, מתבצע, כמו רוב עבודות השדה, "כלפי מטה" (Wolf, 1996). גם בהקשר הישראלי הפלסטינים הם פעמים רבות הנחקרים, והיהודים הם בדרך כלל החוקרים, בעיקר בשל הדומיננטיות היהודית באקדמיה, בחברה ובפוליטיקה בכלל. האקדמיה הישראלית הרבתה לחקור בשנים האחרונות את בני המיעוט הפלסטיני, אך הם עדיין נחשבים "נפרדים", "אחרים" ו"לא שווים" בתחומים רבים, בין השאר בגלל הקונפליקט הלאומי בין שני העמים (Smootha, 1978). המיעוט הפלסטיני ממוקם במרחב פוליטי, תרבותי וחברתי הנתפס כלימינלי (הרצוג, 2004) וכור לחברה, לתרבות ולפוליטיקה היהודית בישראל (מנאע, 1999; Rabinowitz, 2001; Smootha, 2004; Yiftachel, 1997). בפועל, מתקיימים מעט מאוד מגעים שגרתיים בין יהודים לפלסטינים, ולמרות החיים במדינה אחת, ניצבת ביניהם מחיצה (Herzog, 2005).

הריאיון, שבמסגרתו החוקר היהודי פונה לבחוקר הפלסטיני, יכול להיות הזדמנות לדה־קונטקסטואליזציה של היחסים בין הרוב היהודי למיעוט הפלסטיני. כמו במחקרים איכותניים אחרים, שבהם ניכר אי־שוויון בתחילת הריאיון, אך במהלכו מתגלה דינמיקה של כוחות ביחסים בין החוקר לבחוקר (Cotterill, 1992; Tang, 2002), גם במקרה שלנו היו יחסי המחקר דינמיים, ואפיון זה התגלם בחילופי המתנות. יחסי הכוח הפועלים בחיי היומיום אמנם משתקפים גם בשדה המחקר, אך במקרה שמתארת וינר־לוי נתפס המתן ככלי לשבירת ההקשר של מראיינת־מרואינת. לעומת זאת, במקרה שמתארת פופר־גבעון הוא ביטא את חוסר הסימטריה שבשדה ואת הזדקקותן ההדדית של החוקרת ושל המרואיינות. המאמר יבחן כעת את ניסיונות האיזון וההשוואה שערכו הן החוקרות והן המרואיינות על ידי נתינת מתנות; את שידוד ההקשר המחקרי כפי שהוא נתפס בעיני החוקרות; את המשמעויות שאפשר לייחס למתנות בשדה המחקר; ואת השלכותיהן על יחסי חוקר־נחקר.

המחקר הראשון: שבירה של הקשר המחקר

הריאיון עם נווזה שהוזכר במבוא היה אחד הראיונות הראשונים שקיימה וינר־לוי בעדה הדרוזית, וחלק זה של המאמר פורש את התנסויותיה: הכנסת האורחים שלה זכיתי והתשורות שליוו אותי בסיום הריאיון עם נווזה היו רק תחילתן של תהליך מחקר שהצליח להפתיע אותי בכל פעם מחדש והשתנה והתעצב במידה

5 במסגרת המחקר רואיינו גם המרפאות המסורתיות עצמן, אך הממצאים הנוגעים להן לא נכללו במאמר הנוכחי.

רבה על ידי המרואיינות ובאמצעות מתן מתנות. מלכתחילה נקבעו הראיונות בכתיבה של המרואיינות. פגישה במקום ציבורי כבית קפה לא הייתה מקובלת על פי הנורמות התרבותיות, ומאחר שלפני עשור לא היה מקובל שנשים מהעדה הדרוזית ינהגו, הן לא יכלו לנהוג או להגיע באוטובוס לביתי. כך האפשרות היחידה שעמדה בפנינו הייתה לקיים את הראיון בביתן של המרואיינות, מיקום שהשפיע גם על יחסי הנתינה בשדה. כחוקרת, קבעתי זמן לריאיון, וגם הערכתי את משכו, כולל הקצאת זמן לשיחת היכרות. אך כבר בראיונות הראשונים שערכתי נוכחתי שטעיתי. לוח הזמנים בפועל, וכן מסגרת הראיון ותכניו, היו שונים מאלו שתכננתי על פי הידע המקצועי שלי. פעמים רבות חיכתה עבורי ארוחה כיד המלך, על פי מיטב מסורת הכנסת האורחים הדרוזית, עם מאכלים ייחודיים, בצקים ממולאים שאפו הנשים וסלטים קצוצים דק. הזמנתי לארוחה עם בני המשפחה, והייתה זו הזדמנות בשבילי גם לשמוע מהם על נושא מחקרי. ארוחה זו, שהייתה בעיניי מתן נדיב, השפיעה גם על מערכת היחסים. הביקור לשם ריאיון נעשה אירוח. בזמן הארוחה הפכו המרואיינות ובני ביתה למראיינים והרבו לשאול על חיי ועל המחקר. הם התייחסו אליי כאל "אדם" (Emerson & Pollner, 2001), ובכך הפרו בכלי דעת את האסימטריה המובנית שביחסי מחקר.

המתן הנדיב שניתן לי מידי הנשים שראיינתי, גם אם לא נועד לכך, שבר את ההקשר הצפוי בעת ריאיון ואת מערכת היחסים הרגילה בין מראיינת למרואיינת. כאמור, גיליתי שאיברתי את השליטה בסדר היום ובמשך הזמן שחשבתי כראוי לריאיון, ושזמן הראיון הפך לזמן ביקור והתארך הרבה מעבר למצופה. הגשת הכיבוד שינתה את השתלשלות הראיון, שברה את רצף השיחה שיועדה להשיג מידע ואפשרה גם למרואיינות לנהל את המפגש. בניגוד לטענתה של וולף (Wolf, 1996) שבידי החוקר מצוי הכוח להגדיר את יחסי המחקר בשדה, את משכם ואת עומקם, הרי במקרה זה אפשר להבחין כיצד המתן אפשר גם למרואיינות להשפיע על מערכת היחסים ולעצב אותה.

הנורמה של הכנסת האורחים אמנם מרכזית בחברה הפלסטינית בישראל, והכרתי היטב את המנהגים הקשורים בה, ואף על פי כן הופתעתי מהיקפה ומכוחה. נהיר היה לי שהכנת ארוחה כזו כרוכה בהשקעה של מגוון משאבים: זמן, עבודה וממון. ביקשתי למנוע את ההכנות הרבות שליוו את בואי, ובחלוף הזמן למדתי לומר שאני מגיעה אחרי ארוחה או שאני מוזמנת לארוחת ערב אצל חברים. כך מנעתי הן את הטרחה של נשות המשפחה והן את תחושת החוב שהאירוח נסך בי. למרות זאת, בכל הראיונות הוגש כיבוד מגוון ורב שהוכן מראש, ופעמים רבות בעת פרידתי נתנו לי מתנות של אוכל, שמן זית, תבלינים או זיתים כבושים. תשורות אלו היו מיוחדות מפני שהוחתמו בחותם הייחודי של הנותן, המקבל והיחסים שביניהם (מוס, 2006).

בשונה ממה שחשבתי בטרם יצאתי לשדה המחקר – שמערכת היחסים עם המרואיינות תסתיים בתום הראיונות – חשתי צורך בהדדיות. רציתי לא רק להודות למרואיינות במילים, אלא גם להשיב להן במתן, כדי להביע את הערכתי ולמנוע תחושה שאני מקילה בערך מתנתן. במונחיו של הומנס (Homans, 1959), אולי חשתי בלחץ חברתי להגיע למאזן חליפין, ובמילים אחרות, להעניק למי שהעניקו לי. גרגורי (Gregory, 1980) אמנם מציין שאת חוב המתנה אפשר לבטל רק במתנה, אך אני לא הרגשתי רק תחושת חוב, אלא בעיקר רצון להביע את תודתי ואת הערכתי. במתנה כרוכה הכרה בערכו של המקבל, טוענת קופר

(Cooper, 1995) ומוסיפה שנתינתה מבטאת לא רק עושר חומרי אלא גם, וחשוב מכך, הון חברתי. המתנה בעצם נתינתה, טוענת בטגלייה (Battaglia, 1992), מתווה את העתיד על ידי הציפייה להחזרה. מודעות זו היא שמעניקה למתנה את ממד הזמן ומפלטת דרך להמשך היחסים בעתיד.

גם בשדה שבו עבדתי נוצרו יחסי הערכה הדדית ונתינה הדדית. אלו אמנם הושפעו מאופי הקשרים הבין-אישיים שנרקמו בעת ראיונות מוצלחים, אך גם הוזנו וחוזקו באמצעות תשורות. המתן שהחל ביוזמת המרואיינות והאוירה החמה שנוצרה סביבו ובעקבותיו היו התחלה של מערכת יחסים ממושכת שהתפתחה אל מעבר ליחסי מראינת-מרואינת. מערכות יחסים אלו שינו את עבודתי בשדה, וזו התמלאה בביקורים ובשיחות לא רשמיות שסייעו לי להכיר את העדה ותרמו להעמקה ולהעשרה של המחקר. במידה מסוימת, המתן שהוענק לי מידי המרואיינות חולל שינוי של ממש – גם אם לא מתוכנן – בשיטת המחקר שלי. בעקבות ההזמנה לארוחות, שיתוף בני המשפחה בשיחות והמתנות שניתנו לי, נעשיתי מעורבת בשדה יותר ויותר. פעם אחר פעם חרגתי מתחום הראיונות שתוכננו להיות ליבת המחקר ומצאתי עצמי שוהה שהות מעורבת ומשתתפת בשדה, שהות שגם אם לא התכוונתי אליה מלכתחילה, חייבה אותי להגדיר מחדש את אופי העבודה ואת היחסים בשדה. חשתי שכמעט בלתי אפשרי עבורי ליישם את תפקיד החוקר המסתייג, המקפיד על גבולות המחקר (Emerson & Pollner, 2001). הצורך שלי להושיט יד, להתערב ולנקוט מעורבות אישית הלך וגבר, כמו שמתארות ריינהרץ (Reinhartz, 1992) ואוקלי (Oakley, 1981).

למתנות במקרה זה היה כוח בגלל ההקשר החברתי והתרבותי שבו ניתנו. הן שיקפו חלק מהתרבות הייחודית ואפיוניה, כעץ הזית ושמן הזית המסמלים את הקשר לאדמה. מתנות אלה ניתנו לאישה מידי נשים, והנכיוח לא רק את תרבותן אלא גם את אורח חייהן, את פועלן ואת מעשה ידיהן. מתן מתנות שמייצרות נשים, טוענת רתמן (Rethmann, 2000), כרוך בשימור ובהבניה של הזהות התרבותית ומאפשר לנשים קוריאקיות להביע ולשמר צורות של זהות תרבותית בעולם שנעשה הומוגני יותר ויותר באופן המאיים על הזהות המקורית. מתן מתנה ייחודית הכרוכה בעשייה אישית, בזהות ובתרבות הסתמן כציר מרכזי במתן של המרואיינות הדרוזיות והתברר כעבור זמן גם כמכשול עבורי.

האם יחסי הידידות וההדדיות שהחלו במתן המתנות שברו את האיסימטריה בכך שהמרואיינות הגישו לי, החוקרת, את המתנה, במקום שאני אודה להן על שיתוף הפעולה שלהן? או שמא הן הנציחו את האיסימטריה מפני שבהגשת מנחה הדגישו את ההערכה אליי כחוקרת, כפי שטוברת ארגון (Aragon, 1996)? לא הרגשתי כך. לא חשתי כחוקרת מכובדת או חשובה. נהפוך הוא, אני היא זאת שנמלאה הערכה כלפי הנשים שראיינתי על כך שהתקוממו ויצאו נגד המוסכמות התרבותיות, ואף על פי שלעתים גונו בקרב בני העדה בחרו לצאת לרכוש השכלה אקדמית ולשנות את העתיד שיועד להן כנשים. הערכתי אותן על כך, הוקרתי את עוז רוחן, את כוחן הנפשי ואת נחישותן. כמו כן, חשתי שאני היא זו שאמורה לתת מתנה על שקיבלתי מהן כה הרבה: הסכמה להיחשף, זמן ואירוח בביתן. נמנעתי מלהביא מתנה מראש כדי שלא להביך ומשום שחשתי שאין זה מתאים למפגש מסוג של ריאיון. כמו כן, מתנה אמנם

6 האם מתנות דומות היו ניתנות לגברים מידי גברים? הבחנה במתן בין המגדרים היא נושא ראוי שזכה להתייחסות במחקר (Werbner, 1990) ונמצא מעבר לתחומי מאמר זה.

יכולה להביע הכרת תודה על הנכונות להתראיין, אך עלולה להתפרש גם כמקבילה או כתמורה לריאיון, ובכך לגמד אותו. בסופו של דבר, המרואיינות הן שנתנו מתנות והעלו את המודעות שלי לאפשרות של חילופי מתנות. מדוע הן בחרו לתת לי, לחוקרת, מתנה בסיום הריאיון? האם המתנות הביעו הערכה על שהכרתי בחשיבות מעשיהן? על שהקדשתי שנים אחדות לבחון נושא שהן במרכזו? על שנסעתי מרחק רב כדי להגיע אליהן? על שבחרתי להתמקד בעדה הדרוויית? ואולי התשורות משקפות חיבה וקרבה אישית שהתפתחה בינינו בעת הריאיון? הראיונות היו מרגשים עבורי ועבור המרואיינות כאחת. בעוד אני הרגשתי תחושת הוקרה והתרגשות על כך שהתראיינו בפתחות, הן אולי הודו לי על האפשרות להיפתח, לספר ולתאר. חלקן ציינו בריאיון שלא הודמן להן בעבר לדבר על נושאים שנתרו מושתקים. לא יכולתי לחוש שהתשורות נועדו לשמש מנחות "כלפי מעלה", אם כי ייתכן שכאלה היו. העדפתי לחשוב שהן נובעות מהמפגש המרגש ומהקשר שנוצר בו. הייתי רוצה להניח שההנחה הזאת היא היחידה האפשרית, אך אני חוששת שאחטא בכך למורכבות הסיטואציה, לאפיוני התרבות ולהיבטים של הכרה בערך המקבל (Cooper, 1995). למרות התלבטויותיי וחוסר הוודאות לגבי משמעות המתן, אין ספק שהוא קושר את הנותן ואת המקבל במסגרת חברתית עמוסה במשמעויות (מוס, 2006), וגם אם המתנות לא היו אסטרטגיה לכריתת ברית או להתקשרות, הן בהחלט הזינו את היחסים (Cliggett, 1995). הדגם המוכר לי – של מתן תשורות לחברים ותיקים – השתנה, וחילופי המתנות היו בבחינת הדבק החברתי הראשוני שנלווה לריאיון. נתינת המתנה התוותה כיוון, וכטענתו של מסצ'יו (Maschio, 1998), השתמעה ממנה מערכת יחסים עתידית שונה מזו שתיארתי לי לפני צאתי למחקר. המתן שינה אפוא את מערכת היחסים בשדה ואת יחסי הכוח בו; לא רק אני קבעתי את המסגרת ואת המתרחש בה, אלא גם המרואיינות אותן, פעלו באינטראקציה וניווטו אותה.

קושי לא צפוי במחקר עלה כששקלתי אני מה להביא כמתנה. המרואיינות הגישו לי תשורות מעשי ידיהן. היו אלה מתנות בעלות ערך, והן ידעו שאני אעריך אותן ואהנה מהן. אולם מה יכולתי אני להביא להן בתמורה? הבאת מתנות בכל תרבות ותרבות היא עניין נרכש הכולל את לימוד הקודים שאינם כתובים. מלבד השאלה מה להביא, נשאלת גם השאלה כמה מקובל להביא, כלומר מה נחשב "יותר מדי" ויביא את המקבל במבוכה, ומה נחשב "פחות מדי" ועלול להתפרש כחוסר הערכה? (אבוהב, 1998). את נושא הכשירות החברתית במתן מתנות מעלה גם בורדייה (Bourdieu, 1977) הטוען ש"מה נהוג לתת" הוא ידע מסוג הביטוס. במילים אחרות, ידע זה – בעיקר מה לתת ומתי – אינו תקן אוביקטיבי, ורק להטוטן חברתי יכול לפענח אותו.

הנשים שראיינתי גרו בבתים רחבי ידיים שצוידו על פי רוב במכשירים חשמליים חדישים, ולעתים כאלו שלא נמצאו בביתי. לכאורה, הייתי יכולה להביא להן מתנות כמו אלה שאני מביאה לחבריי, שמטרתן לא למלא את החסר אלא לאותת על הוקרה, הערכה ותודה. אך למרות הדמיון, ההבדלים בתרבות הכתיבו הבדלים בתשורות. מתנות שאני מרבה להביא לחבריי, יין למשל, לא התאימו, מכיוון שבקרב הדרוויים חל איסור דתי על שתיית אלכוהול. מתן אחר – שמן זית – נפסל מכיוון שהדרוויים עצמם מייצרים שמן זית משובח מהזיתים שהם מגדלים. האם פרחים מקובלים? מעולם לא ראיתי פרחים שאינם מלאכותיים בין הקישוטים הרבים בבתי הדרוויים. האוכל בסגנון מערבי שאני מכינה על פי רוב אינו ערב לחכם, ולכן אפשרות זו נפסלה גם היא. וכך, למרות ניסיונותיי, התקשיתי לממש את

הנחתה של וינר (Weiner, 1992) שאנשים מתאימים את מתנתם לדרישות התרבות ושנשים מבטאות עצמן דרך מתנות, בבחינת המרה של העצמי לחומר ושל חומר לחוויה. כך או כך, נותר לי להתלבט גם ברובד אחר של המתן: מה אפשר לתת שאינו חושף עושר או כוח מחד גיסא, ואינו סמלי מדי ומעליב מאידך גיסא?

מיומנות מתן המתנות בתוך התרבות סבוכה דיה, ועל אחת כמה וכמה מסובך לתת מתנות לבני תרבות שונה. לבסוף, כשהתברר שאין סממנים תרבותיים שיכולתי אני להעניק, נותרתי עם רעיון שאיני אוהבת במיוחד: בונבונירות שוקולד, קערה או כלי למטבח, ולעתים עציץ. כשהיו למרואיינות ילדים הבאתי להם תשורות קטנות. קיוויתי שתתגשם הנחתו של קמרר (Camerer, 1988) שמתנות הן איתות חברתי טוב מפני שמוסכם על מה הן מאותות. קיוויתי שכמו שמתנות לא יעילות מאותות מכוח המנהג (ibid), הן יאותתו על כוונתי גם בהיעדר הבנה משותפת שלהן. וכך, בעוד המתנות שקיבלתי מהמרואיינות היו בעלות ערך רב בעיניי ובעיני בני משפחתי, חשתי שהמתנות שהבאתי להן היו ניטרליות וחסרות משמעות, למעט עצם המעשה שבהענקתן. מתברר שגם בנושא זה הבקיאות והכשירות התרבותית של המיעוט לגבי תרבות הרוב גבוהה מזו של ההגמוניה לגבי מנהגי המיעוט. אף שלמדתי על המיעוט הדרוזי מספרות ומראיונות, לא הייתה בידי כשירות זאת. לעומת זאת, כבני מיעוט ידעו המרואיינות הדרוזיות מה ראוי לתת ומה מוערך בקרב חברת הרוב. הבחנה זו מחדדת את ההבדלים בין ההגמוניה למיעוט ואת היכרותו החד-כיוונית של המיעוט את הרוב, שבמקרה זה באה לידי ביטוי במתן.

לסיכום, המתנות שינו את מערך הכוח במחקר ואת סדר היום המחקרי שתוכנן, והשפיעו על מערכת היחסים ביני לבין המרואיינות. פגישות לשם ריאיון הפכו לאירוח, ופגישה או שתיים שתוכננו מראש הפכו למערכת יחסים ממושכת המתקיימת גם כיום, שש שנים לאחר סיום המחקר. בעוד שבצאתי לשדה הנחתי שאני אהיה זו שאקבע את מסגרת הריאיון, את אורכו, את מספר מפגשיו ואת אופי יחסיו, מצאתי שלמרואיינות הייתה השפעה ניכרת על היבטים אלה, ולא מעט בזכות המתן.

המחקר השני: מתן ככוח או כהודקקות?

במחקר נפרד שערכה פופר-גבעון בתקופת זמן מקבילה, היא ראינה נשים פלסטיניות שסיפרו לה על פניותיהן למרפאות מסורתיות בקהילתן. בחלק זה מובאות התנסויותיה בהקשר של מתן מתנות:

הנשים שהשתתפו במחקר התגוררו ביישובים בדויים לא מוכרים החסרים תשתיות בסיסיות ככבישי גישה וקווי טלפון, או בשכונות עוני בערים מעורבות (כגון רמלה, לוד ויפא). בבתים אלו, בעיקר במרכזים העירוניים, הייתה הטלוויזיה החפץ היחיד שהיה קיים תמיד. מכשירים חשמליים אחרים, כמקרר או מכונת כביסה, חסרו פעמים רבות. רוב המרואיינות סבלו מקשיים רבים, בהם בעיות בריאות גופניות ורגשיות ומצוקה כלכלית. רובן לא עבדו ולא השתכרו למחייתן. רבות מהן הוקעו על ידי בני משפחתן שלא תמכו בהן חברתית או כלכלית והשתייכו לשכבה החברתית-כלכלית הנמוכה ביותר בחברה הישראלית, הנשענת בלעדית על מערכת הסעד.

אווירת הדלות והמחסור שבה נתקלתי כבר כשנכנסתי לשכונות המרואיינות התחזקה עם כניסתי לבתיהן. הפערים שעמדו ביני ובינן היו ניכרים: נבדלנו זו מזו בהשכלה הרשמית, בדת ובסטטוס, והמרואיינות השתייכו לקבוצת המיעוט, בעוד אני נמנית עם הרוב הגמוני. על אף הדלות והמחסור כובדתי עם הגעתי לבתי המרואיינות בתה או בקפה. הקפה, כך הרגשתי, היה מצרך יקר שנרכש במיוחד לכבודי או לכבוד אורחים חשובים אחרים. לעתים מזומנות גם הוכנה לכבודי ארוחה טרייה, הכוללת סלט ירקות חתוך דק ותבשיל, ברוב המקרים צמחוני. ברור היה לי שהנשים יצאו במיוחד לרכוש את מוצרי המזון, שאינם קיימים בביתן דרך שגרה, ושהקנייה הייתה נטל ניכר, לעתים במקום אוכל שנמנע מילדיהן. התרגשתי לנוכח נכונותן של המרואיינות לחלוק עמי את המזון הדל שברשותן, וחשתי שאיני יכולה לדחות את מה שהגישו לי, שמא אעליב אותן או אביישן. המרואיינות גם שיתפו אותי בידע תרבותי עשיר בנוגע למערכת הריפוי המסורתית בקהילתן ופתחו בפניי את לבן ואת ביתן. חלקן הכירו לי נשים נוספות שנעזרו בשירותי מרפאות, ובעיקר הציגו בפניי מרפאות מסורתיות, שאליהן הייתי מתקשה להגיע בעצמי ובלא תיווך. במקרים רבים מרואיינות אף נסעו אתי כדי להראות לי את הדרך לבית מרואיינת נוספת – מרפאה או פונה – ולפעמים גם התלוו אליי למשך הריאיון.

זכיתי לקבלת פנים חמה בשדה וביקשתי להביע את תודתי ואת הערכתי. יותר מכך, כמו שטוען בלאו (Blau, 1964), אולי גם ביקשתי ליצור בקרב המידעניות תחושת ביטחון ואמינות באמצעות שמיטת החבות שיצרה נתינתן. בשל כך, כבר מהריאיון השני התחלתי להביא עמי דבר מה. לעתים קניתי עוגיות או שוקולד במכולת מקומית. מידעניות רבות עישנו, אך יכלו להרשות לעצמן לקנות רק סיגריות מסוג זול. לכן מתנה אחרת שהבאתי תדיר הייתה סיגריות מסוג קנט, שלא התאפשר למרואיינות לקנות לעצמן. הבאתי גם מוצרים קוסמטיים, כגון אריוזות קטנות של קרם גוף או סבון תמרוקים, שבמשך הזמן למדתי ששימחו מאוד את המרואיינות. מקצת מהנשים שהתלוו אליי במכונית ביקשו לעתים טרמפ למקום מסוים, ואני הקפצתי אותן בשמחה. כששהינו מחוץ לבית, השתדלתי גם להזמין אותן לבתי קפה קטנים לקפה ועוגה, או, אם הזדמן, לארוחה צנועה במסעדה מקומית. ואולם, מבין המתנות שהבאתי לשדה, המתנה שהתקבלה בהתלהבות הרבה ביותר הייתה מעדני חלב לילדים. ילדי המרואיינות התפעלו ממעדנים אלה, שלא זכו להם ברגיל, וטעמם היה בעיניהם כטעם "גן עדן", כפי שהתבטא אחד הילדים.

המתנות הסמליות כוונו להודות על האירוח והעזרה. בנתינתן נכרך גם הרצון להשיב את האיוון של יחסי הנתינה והעזרה בשדה, ובעקבות זאת את האיוון ביחסי הכוח. יחסי הנתינה בשדה אינם משקפים בהכרח את יחסי הכוח החברתיים והכלכליים שמחוץ לו ואת הבדלי הכוח הנובעים מהשכלה או משייכות לקבוצת הגמוניה או מיעוט. יחסי כוח אלה משתנים כשהכוח המרכזי ממוקד במרואיינות וברצון שלהן להקדיש מזמנן ולשתף את החוקרת בחייהן. המתנות שנתתי ביקשו אפוא לאזן את הנתינה של המרואיינות ולתרום להדריות באינטראקציה בינינו. ואולם, לתשורות שנתתי נלווה גם היבט אחר. המתנות, אף שהיו סמליות, ענו על צורך אמיתי שלי כחוקרת. למרות ההבדלים לכאורה במיקום ובכוח בינינו, אני היא זאת שנוזקה לקשר עמן. נצרכתי, באופן נואש כמעט, לאפשרות לחזור ולראיין אותן, ונוזקתי לידע המקומי שלהן ולעזרה שהגישו לי בהצגת מידעניות נוספות, בעיקר מרפאות מסורתיות. הרגשתי, בעקבות אמרסון ופולנר (Emerson & Pollner, 2001), שהיה

עליי להזמין, לעודד ולעיתים לפתות ממש את המידעניות כדי שיסכימו להיות "השדה" וירשו לי להיות החוקרת "שלהן" (ibid, p. 240).

הקושי של המרואיינות לעמוד בזמנים שנקבעו לביקורים, חוסר היציבות וחוסר הוודאות בחייהן יצרו אצלי חשש שמא ייעלמו או לא יהיו בביתן כשאגיע. התלות שלי בעזרה שקיבלתי מאחת המרואיינות המרכזיות הייתה כה רבה, עד שכאשר התקשרתי אליה במהלך המחקר והתברר לי שמספר הטלפון הנייד שלה הוחלף, הרגשתי ממש חרדה לעתיד המחקר. אם כן, הצורך וההזדקקות היו שלי, והמתנות שנתתי עזרו לי לחוש יציבות רבה יותר בקשר ולקוות שהנשים ימשיכו את הקשר אתי, ולו בזכות השי שנתתי.

על פי רוב, כשדנים בספרות בסוגיית יחסי הכוח במחקר, מתמקדים בכוחו של החוקר. החוקר מזהה ברוב המקרים עם מעמד, לאום או גזע הממוקמים גבוה יותר בסולם החברתי לעומת הנחקרים. המצב ההפוך, מחקר "כלפי מעלה", הוא כאמור נדיר יחסית (Wolf, 1996). כמו כן, וכפי שכבר הוזכר, בידי החוקר מצוי הכוח להגדיר את יחסי המחקר בשדה, את משכם ואת עומקם, וגם הראיונות טומנים בחובם היררכיה מעצם טיבם: החוקר הוא השואל את השאלות ומקבל את התשובות, הוא המחליט מתי תם הריאיון ומתי תוכנו מתאים לפרסום. ואולם, בתהליך המחקר בא לידי ביטוי גם כוחן של המרואיינות. לא הכוח לקחת, לשלוט, לשאול או לכתוב, אלא כוחן לתת, שנובע מבעלות על ידע מוערך, נצרך ונחקר, מהיכרות עם מידענים נוספים ומבקיאות בסוגיות תרבותיות וחברתיות שהן הן חומר המחקר. כוחן של המרואיינות היה ברור במחקר זה כבכל מחקר, שכן ללא סיפוריהן ורצונן לשתף ולעזור, אפשר שלא היה מתבצע.

אם כן, תכלית אחת של המתנות שהענקתי הייתה להשיב תודה ולשקם את מאזן החוב שהרגשתי ביחסים. אין מדובר בהצהרת כוח בעת המתן, אלא ברצון לאזן את יחסי הנתינה בשדה המחקר וליצור, ולו מעט, שוויון – בעבר ובעתיד – לעומת נתינתן של המידעניות. תכליתן האחרת הייתה קשורה בתחושות ההזדקקות וההצטרפות שחשתי כלפי המרואיינות במהלך המחקר. ההכרה שבלא שיתוף הפעולה שלהן נידון המחקר לכישלון עוררה אצלי צורך כמו לקשור אותן אלי על ידי כך שהקפדתי שהמחקר יועיל להן באופן מוחשי. ייתכן שניסיתי, גם אם לא הייתי מודעת לכך אז, להגיע למצב דומה לזה שתיארה בטגלייה (Battaglia, 1992), שבו נתינת המתנה יוצרת אצל המקבל חוב. חוב זה פירושו ציפייה להחזר, ובמקרה שלנו, להמשך שיתוף הפעולה של המרואיינות עם החוקרת.

קשר ייחודי נרקם ביני ובין שתי מרואיינות מבין כל המרואיינות שהשתתפו במחקר. קשר זה, שנמשך לאורך תקופת המחקר כולה ועד היום, כלל ביקורים תכופים בבתיהן. למעשה, בתים אלו שימשו מעין בסיסי יציאה לגיחות המחקר בהכוונתן, בליווי שלהן, ולעיתים (בימים קשים במיוחד) גם בעידודן של השתיים. בהדרגה הלך והעמיק הקשר עמן. מלבד המתנות שהענקתי להן ולילדיהן בכל פעם שהגעתי, מצאתי את עצמי ממלאת תפקיד מרכזי בחייהן, ובעיקר במגעיהן עם הממסד. בכמה הזדמנויות הן ביקשו את עצתי באשר להתנהלות בנכבי מערכות הרווחה, המשפט, החינוך, ובעיקר הבריאות, ופעמים רבות ניסחתי בשמן ובענייני מכתבים רשמיים למוסדות הללו. הנשים מצדן העניקו לי תשורות משלהן: מאחת קיבלתי בשתי הזדמנויות שונות סוודר טורקזי וערכת מניקור, והאחרת העניקה לי קרם קוסמטי. ייתכן שהתשורות האלה היו ביטוי לחיבה שרחשו לי במסגרת הקשר שנקרם בינינו; ייתכן שהן לא העריכו את סיפור חייהן ואת תרומתן המכרעת למחקר, ולכן הרגישו צורך להשיב

על מה שנתתי להן אני; או אולי, כפי שאני נזקקתי להן כעוגנים שסיפקו מגע עם תרבות המיעוט הנחקרת וידע מתוכה, כך נזקקו הן לי כעוגן בתרבות ההגמונית, המבטיח להן ידע מתוך נבכי הבירוקרטיה של תרבות זו.

מה ניתן ומה התקבל בשדה: סיכום ודיון

למתנות שנתנו כחוקרות – צעצועי פלסטיק, שוקולד, מעדני חלב, סיגריות, מוצרי קוסמטיקה וכלי מטבח – היו אפוא כמה מאפיינים משותפים: היו אלה מתנות לא יקרות, מתכלות, שיועדו פעמים רבות לילדים. גרגורי (Gregory, 1980) לא היה מחשיב אותן כראויות. מתנות אידיאליות לדבריו הן מתנות נדירות ועמידות דווקא, פנינים למשל. מדוע הקפדנו, בכוננת מכוון או בבלי דעת, להעניק למרואיינות מתנות סמליות, בעלות ערך חומרי נמוך ועל פי רוב מתכלות? מאחורי הקפדתנו עמדו כמה מניעים. ראשית, ביקשנו שלא לנקר עיניים או להדגיש פערים כלכליים המשליכים גם על יחסי הכוח. שנית, ביקשנו לחסוך מהמרואיינות את הצורך, שיכול להיות מכביד, לגמול במידה שווה על מתנה שערכה החומרי גבוה. לבסוף, ביקשנו להימנע מיצירת רושם של תשלום שיכול להתפרש כקניית הנרטיב. המתן, אם הוא בעל ערך גבוה מאוד, יכול להיתפס בעיני הנחקר, ואולי גם בעיני הקהילה האקדמית השופטת, כתשלום, וככזה הוא מעורר שאלות: האם קניית סיפור או תשלום בעבורו היא שלילית תמיד? האם במקרה כזה ישתדל המרואיין להסיפור יהיה מעניין במיוחד וישנה אותו משום שהוא חש חובה לרצות את החוקר או חושק בתשלום נוסף? לחלופין, האם אפשר למדוד את ערכו של הסיפור ולתמחרו, או שמא כל תשלום בעבור הנרטיב מקטין אותו ומשפיל את הנחקר?

במתנותינו למרואיינות ביקשנו להביע הערכה והוקרה. השתדלנו להימנע מלרקום יחסי חליפין עם המרואיינות (מתנה תמורת סיפור חיים), ותחת זאת לבסס יחסי מתן המבטאים ידידות, שיתוף והכרת תודה סמלית. המתנות שניתנו יועדו כאמור פעמים רבות לילדיהן הצעירים של המרואיינות, שכן הבאת מתנות לילדים נתפסת כטבעית ומקובלת. שי סמלי לילדים אינו כרוך בדרך כלל ביצירת מחויבות (Shuman, 2001), ולכן אינו מדגיש את הפערים בשדה ביכולת הנתינה וביחסי הכוח והמעמד. ככזה הוא אפשר לנו להביע את שרצינו: ידידות, שיתוף והכרת תודה. כמו כן, הוא מנע את ההתלבטות שחווינו, המוזכרת גם על ידי אבוהב (1998), בסוגיה התרבותית מה ראוי והולם להעניק כמתנה בכל הקשר והקשר.

נתינת תשורות היא שפה שהלקסיקון שלה מורכב מחפצים ולא ממילים (Caplow, 1984). אנחנו, ככנות הרוב ההגמוני, היינו עיוורות במידה רבה לנורמות המתן בקרב המיעוט הפלסטיני בישראל והתלבטנו רבות באשר למתן הראוי בשל ההבדלים בהעדפות, בטעמים ובנסיונות בין יהודים לפלסטינים בישראל. הפתרון שמצאנו, כמו שתארה שומאן (Shuman, 2001) בהקשר של משלוחי המנות, היה לבחור מתנה המבטאת קונפורמיות ולא אינדיבידואליות. בחירה זו הייתה "בטוחה" בעינינו, מפני שאינה בעלת ייחוד, אינה אומרת דבר על טעמן של המקבלת או של הנותנת, וברוב המקרים היא מבטיחה שהמסר שביקשנו לאותה – של הכרת תודה – עבר בהצלחה.

לעתים קרובות כללו התשורות שקיבלו מזונות שהוגשו לנו בעת מפגש הריאיון, ולפעמים הוענקו לנו כצידה לדרך. כפי שציינ אפדוראי (Appadurai, 1988), למזון, ובייחוד למזון מבושל שניתן לחוקרות בשדה, אפשר לייחס שלל משמעויות, והוא אמצעי לתקשורת ולהבנת היחסים השוררים בין אנשים הסועדים בצוותא (Tambiah, 1969). אוכל הוא דרך לסמן גבולות בין "בפנים" ובין "בחוץ" משום שאדם אוכל עם משפחתו ועם קהילתו. הבחנה זו חדה בעיקר ביחסי יהודים-מוסלמים, שבהם חוקים ואיסורים של כל אחת מהחברות הכרוכים באכילה גוזרים את גורל המגעים המשותפים. במקרה שכאן בחרו המרואיינות פעמים רבות להגיש מאכלים מסורתיים שמייצגים את זהותן התרבותית-אתנית, ושהכנתם כרוכה בידע ספציפי תרבותי שאין לנו החוקרות, מתוך כוונה לכבד אותנו. המזון שנתנו המרואיינות היה מתנה נשית שביטאה את מומחיות הנשים והביעה את שליטתן במרחב הביתי (Werber, 1990). הגשת המזון והאכילה המשותפת חיזקו את המכנה המשותף החזק של נשיות, ואנחנו, שמצאו את עצמנו כמה פעמים מבקשות מהמרואיינות מתכוננים, ביטאנו את הערכתנו לטיב המאכלים ולעמלן, ואולי גם את דמיוננו להן כנשים.

שלא כמו מתנות האוכל שנתנו המרואיינות לעתים קרובות, לפופר-גבעון ניתנו גם מתנות "גדולות" (בעיקר בהקשר של מצבן הכלכלי של הנותנות) כסוודר, קרם קוסמטי וערכת מניקור. החוקרת הזינה את מערכת היחסים בינה לבין המרואיינות במתנות סמליות ומתכלות, שנועדו לשמר את מצב היחסים בעת המחקר, ואילו המרואיינות נתנו מתנות שייכתן שבאמצעותן ביקשו לאזן את יחסי הכוח בשדה ולאותת לחוקרת שגם בכוחן לתת. אפשר גם שהמתנות הלא מתכלות ניתנו כדי לשמר את פופר-גבעון בחייהן לאורך זמן בחבות הכרוכה במתנות שאינן רק סמליות. ייתכן שהדבר נבע מחיבה אישית, אך אפשר להניח שממקומה כעין נציגה של חברת הרוב, עזרה החוקרת למידעניות במגוון תחומים, והן ניסו לקרב אותה, להודות לה, ואולי גם להזין את הקשר עמה במתנות שאינן מתכלות שזיכורו לה את חובה להן. ייתכן שהייתה זו אך תחושתה של החוקרת, ששנים לאחר המחקר עדיין מסייעת להן במהלכים מול המסד. עם זאת, יש להניח שדפוס זה אינו ייחודי בין חוקרים למרואיינים ושכיח בעיקר כשהחוקרים באים מסטטוס חברתי-כלכלי גבוה יותר, משולבים בחברה ובעלי כשירות גבוהה בקשרים עם מוסדות. סביר שקיומו של דפוס זה רווח אף יותר כשההגמוניה בוחנת את המיעוט.

ברם, בניגוד למה שהניחו חוקרים בדבר שליטתו וכוחו של החוקר בשדה (ראו Clifford, 1996; Wolf, 1997), יחסי הכוח שכאן אינם חד-כיווניים או פשטניים. במהלך עבודת השדה אנו, כחוקרים, טוענת קופי (Coffey, 1999), צוברים חבות שלעולם לא נוכל לפרוע, שכן אנו הנהנים העיקריים מהמחקר ומפירותיו. אמנם נרקמים יחסים בין-אישיים קרובים בינינו ובין המידענים, ולעתים באים יחסים אלו לידי ביטוי במתן מתנות בשדה המשפיעות על היחסים ומשנות אותם, אך אנו כחוקרים נשארים תלויים במרואיינים. אנו נזקקים לסיפורי חייהם, ולעתים אף קידומנו תלוי בהם ובמידע שברשותם.

היחסים הנרקמים בשדה הם אפוא יחסים מקצועיים ואישיים בעת ובעונה אחת, ולכן סווייטים (כמו התרתם) יכולה להיות מאתגרת. בחיי היומיום שלנו, הכותבות, הקשר קודם לנתינת המתנות, כלומר אנו נותנות אותן לאנשים שעמם יש לנו יחסים מבוססים משכבר הימים, בעיקר בני משפחה וחברים. מתנות מבטאות עבורנו קשר קיים, מזינות ומשמרות אותו (Komter & Vollebergh, 1997) ומאותות על כוונותינו כנותנות כמו על אלו של

הצד המקבל (Camerer, 1988). בשדה המחקר התגלתה בפנינו מציאות אחרת: המתנות שהוחלפו ביטאו אך קשר בהווה, ללא עבר וללא משמעות עתידית (Maschio, 1998). המתנות היו הגשר שעליו יכולנו – החוקרות והמרואיינות – לצעוד זו לקראת זו. בצל היחסים המורכבים, הניכור והמרחק, ביטאו המתנות בשדה תשומת לב, התקרבות וחיבה. הן ביטאו ניסיון לגשר על פערים שהכיל השדה, פערי כוח ולאום, כלכלה ותרבות, וביסודן ההנחה שאם חברים מעניקים מתנות, הרי מתנות משמען חברות (Sahlins, 1972, p. 186). החלפת המתנות והמשמעויות שנלוו להן ניסו להגדיר ולהבהיר את מה שמעצם מהותו אינו ניתן להגדרה: יחסים אישיים שנבנו בשדה. לכן הן נמצאו מבטאות במידה רבה את הקשר הייחודי שבין חוקרות למרואיינות: קשר נטול זיכרון ונעדר פרקסיס, קשר שאין לו עבר, שההווה שלו טעון בחוויות ובמשמעות, ושהעתיד שלו מעורפל ומוטל בספק.

בשני שדות המחקר המוצגים במאמר זה באים לידי ביטוי כמה דפוסים של נתינת מתנות בשדה. במחקר של וינר-לוי יצרו המתנות דה־קונטקסטואליזציה של הריאיון ושל מערכת היחסים ובאו גם כדי להביע הכרת תודה. התשורות הקנו מחדש את מערכת היחסים, שינו את מהלך המחקר וחייבו את החוקרת להגדיר מחדש את אופי המחקר. הן השפיעו על מגוון היחסים שנחו בשדה, וכן על היקף הידע ועומקו. אם שמירה על מרחק היא חיונית למחקר, כפי שטוענים אמרסון ופולנר (Emerson & Pollner, 2001), הרי שבמקרה זה סירבו המרואיינות, באמצעות המתן, לאפשר לחוקרת להיות "רק חוקרת" ושאו אותה למערכת יחסים בין־אישית מעמיקה יותר. החוקרת אמנם יזמה את היחסים שבשדה, אבל הדינמיקה שהתפתחה בעקבות כך הייתה במידה רבה בשליטתן ולימדה על הגבולות הנוזלים המתעצבים תוך כדי משא ומתן עם המידענים (Atkinson, 1992).⁷

כמו שטוען קמרר (Camerer, 1988), התשורות בשני שדות המחקר היו בגדר איתותים. באמצעות המתנות אותתו גם החוקרות וגם המרואיינות על כוונותיהן באשר למערכת היחסים שבשדה ומעבר לו. המתנות המוחלפות בשדה משקפות מתן הדדי ומאוזן למדי המבטא בעיקר הכרת תודה, הערכה, שיתוף וידידות. זהו היבט אחד, המדגיש הדדיות ושוויוניות, אך אין להתעלם מהיבט אחר של המתן: מתנה היא כוח, והיא מבטאת יחסי שליטה, כפיפות והיררכיה (Schwartz, 1967; Werbner, 1990). מתן מבטא משאבים ויוזמה, ולכן בהקשרים תרבותיים שונים הוא מקובל גם "כלפי מטה", במילים אחרות, מקובל לתת מתנות לילדים, לזקנים ולחולים; ל"חלשים" שאינם מחויבים לגמול במתן משלהם (Aragon, 1996); תיאור כזה אינו מבטא יחסי נתינה הדדיים מעין אלה שציינו לעיל, אלא יחסי כוח היררכיים שבהם חזק נותן לחלש ממנו. המחקר בסוציולוגיה ואנתרופולוגיה מתבצע על פי רוב גם הוא "כלפי מטה" (Wolf, 1996). בהקשר זה אפשר היה לשער שגם בשדה ייטנו "כלפי מטה", כלומר שהחוקר יזום מתן מתנות בשדה כחלק מהיותו חזק ובעל משאבים.

אך במאמר זה מצוירת מציאות שונה. במחקר עם המשכילות הדרויות השפיעו מתנותיהן של המרואיינות, גם אם לא התכוונו לכך, על יחסי הכוח בשדה ואפשרו להפר את הסדר המחקרי שהועידה החוקרת ואת ההנחה המקובלת שהמרואיינות פסיביות והחוקרת אקטיבית. המתן אפשר למרואיינות לקטוע את רצף הריאיון וליצור הזדמנות משלהן לשאול

7 בשונה מהמוכר בספרות, למשל (Bolok, 1997; Wichrosky, 1997)

את החוקרת שאלות על חייה. הן העניקו לחוקרת מיוזמתן וממשאביהן, וכך נעשו משפיעות והנכיחו את כוחן בסיטואציית המחקר. השליטה על סדר השאלות, אורך המחקר והתנהלותו התערערה, והמתנות המאותות גם על עתיד הקשר עיצבו את מערכת היחסים כפי שהתפתחה בסופו של דבר. גם במחקר שערכה פופר-גבעון ביטאו המתנות יחסי כוחות שונים מהמובן מאליו המשוער. החוקרת אמנם הביאה ממשאביה ומיוזמתה לשדה המחקר, אבל הנתנה שלה נבעה פעמים רבות לא מתוך עוצמה אלא מתוך הזדקקות, ובייחוד מתוך הכרה בתלותה במרואיינות ומתוך הבנתה שבלעדיהן לא יתממש מחקרה. למרואיינות בסיטואציה זו היה הכוח לתת, והוא כונן בשדה של הבניות כוח שונות מאלה שבחיי היומיום. כוחה של החוקרת – כמשכילה ובת לחברה הגמונית – נשבר לנוכח ההזדקקות שלה ותלותה במידעניות. גם המתנות שנתנו המרואיינות העניות לחוקרת ביטאו מסר ביחסי הכוחות בשדה: הן ביטאו שוויון במתן התשורות ונועדו בין השאר לחזק את הקשר בינן לבין החוקרת ולהבנות תחושת חבות כלפיהן. חבות זו, המתמשכת לתוך העתיד, מציגה את כוחן ביחסים עמה.

יחסי הכוחות בשדה המחקר אינם פשוטים או פשוטניים כפי שהם מצטיירים לעתים במבט ראשון בשדה או בספרות (Clifford, 1997; Wolf, 1996). במחקרנו לא היינו בהכרח חזקות מהמרואיינות, ונתינתנו אינה מבטאת את עוצמתנו דווקא. המתנות הן חלק מדינמיקת הכוחות בשדה המחקר, והכוח, כמו המתנות, נודד.

המתנה, טוען מוס (2006), מעידה על זהותו של הנותן אותה, על זהות המקבל ועל אופי היחסים שביניהם. במפגש עם המרואיינות, הן הדרוזיות והן הברדויות, הוגשו על פי רוב תשורות המייצגות את חברתן. כך הן שימשו כשגרירות של תרבותן בהכנסת האורחים (המקובלת תרבותית) ובהגשת מתנות הייחודיות לתרבות. המתנות שבשדה הן אפוא במידה רבה מטונימיות (Werber, 1990) ואינן מתרחשות רק בהקשר של נותן ומקבל אלא מערבות – בעיקר כשהן ניתנות בפומבי – את הקבוצה כולה.⁸ כפי שטוען מסצ'יו (Maschio, 1998), הענקת מתנות אינה מבנה רק את הזהות האישית, אבל גם את הזהות הקבוצתית של המשתתפים בה, ובמקרה הזה את הזהות האתנית-לאומית. המתנות משמשות חלק מדיאלוג מוסכם בין אנשים, ובעזרתן הם יכולים לאותת זה לזה. הן מצהירות על מצב היחסים העכשווי והעתידי בין הנותן למקבל (Battaglia, 1992) וצובעות בגוונים קונקרטיים את החוויה הסובייקטיבית של היחסים האנושיים.

אם כן, למתנות השלכות מורכבות, לא תמיד בהירות, על מערכות היחסים שבין החוקרות למידעניות ועל תהליך המחקר. במקרה אחד הן התוו מערכת יחסים שונה מזו שתוכננה מראש והבנו מהלך מחקר שונה מזה ששוער על ידי החוקרת. במקרה האחר הן לא ביטאו כוח, אלא נבעו מחששותיה של החוקרת ומהזדקקותה. המתנות באו לבטא גם אהדה והערכה ואיזונו יחסי נתנה שכווננו בשדה המחקר באופן שונה מהרגיל בחיי היומיום. למרות סמליותן, המתנות השפיעו על נתיבי המחקר ועל היחסים בו, ואף שהשלכותיהן אינן תמיד ברורות, קשה להתעלם מהן.

8 המתנות שהענקנו אנחנו לא היו יהודיות-ישראליות דווקא, אולי משום שהסמלים של זהות לאומית זו עדיין נמצאים בתהליך גיבוש, עיצוב והתהוות, וכנראה משום שהעדפנו להדגיש את הפן המגדרי המשותף ולא את הפן הלאומי המפריד.

מקורות

- אבוהב, א' (1998). חתונת הדמים: מתנות של חפץ ושל כסף בחתונה ישראלית, בתוך א' אבוהב, א' הרצוג, ה' גולדברג וע' מרקס (עורכים), ישראל: אנתרופולוגיה מקומית (עמ' 571-594). תל אביב: צ'ריקובר.
- מוס, מ' (2006 [1925]). מסה על המתנה. תל אביב: רסלינג.
- מנאע, ע' (1999). הפלסטינים במאה העשרים – מבט מבפנים. תל אביב: ערמוני.
- סעיד, א' (2000). אוריינטליות. תל אביב: עם עובד.
- פופר-גבעון, א' (2007). מאפייני המרפאות הערביות המסורתיות בישראל ודרכי העצמתן בחברה בה הן פועלות. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בחוג לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- Abu-Lughod, L. (1989). Zones of theory in the Anthropology of the Arab world, *Annual Review of Anthropology*, 18, 267–306.
- Appadurai, A. (1988). *The social life of things: Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aragon, L. V. (1996). Twisting the gift: Translating pre-colonial into colonial exchanges in central Sulawesi, Indonesia, *American Ethnologist*, 23(1), 43–60.
- Atkinson P. (1992). *Understanding Ethnographic Texts*. Ca: sage publications
- Battaglia, D. (1992). The body in the gift: Memory and forgetting in Sabarl mortuary exchange, *American Ethnologist*, 19(1), 3–18.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York and London: John Wiley and Sons Inc.
- Boas, F. (1920). The social organization of the Kwakiutl, *American Anthropologist*, 22, 111–126.
- Bolak, H. C. (1997). Studying one's own in the Middle East: Negotiating gender and self-other dynamics in the field, In R. Hertz (Ed.), *Reflexivity and Voice* (pp. 95–118). California: Sage.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, K. M. (1991). *Mama Lola. A Vodou priestess in Brooklyn*. Berkley: University of California Press.
- Camerer, C. (1988). Gifts as economic signals and social symbols, *The American Journal of Sociology* (Supplement: Organizations and institutions: sociological and economic approaches to the analysis of social structure) 94, S180–S214.
- Caplow, T. (1984). Rule enforcement without visible means: Christmas gift giving in Middletown, *American Journal of Sociology*, 89, 1306–1323.
- Clifford, J. (1997). spatial practices: Fieldwork, travel and the disciplining of anthropology. In: Akhil Gupta and James Ferguson (Eds.), *Anthropological locations: Boundaries and grounds of field science* (pp. 185–221). Berkley and

- Los Angeles: University of California Press.
- Cliggett, L. (1995). Gift remitting and alliance building in Zambian modernity: Old answers to modern problems, *American Anthropologist*, 105(3), 543–552.
- Coffey, A. (1999). *The ethnographic self*. London: Sage.
- Cooper, B. M. (1995). Women's worth and wedding gift exchange in Maradi Niger 1907–1989, *The Journal of African History*, 36(1), 121–140.
- Cotterill, P. (1992). Interviewing women: Issues of friendship, vulnerability and power, *Women's Studies International Forum*, 15(5–6), 593–606.
- DeVault, M. (1999). *Liberating method*. Philadelphia: Temple University Press.
- Duneier, M. (1999). *Sidewalk*. New York: Farrer, Straus Giroux.
- Early, E. A. (1993). *Baladi women of Cairo: Playing with egg and a stone*. Boulder: Lynne Rienner.
- El-Solh, C. F. (1989). *Arab women in the field: Studying your own society*. New York: Syracuse University Press
- Emerson, R. M. & Pollner, M. (2001). Constructing participant/observation relations, In Robert M. Emerson (Ed.), *Contemporary field research* (pp. 239–259). Los Angeles: University of California.
- Fine, M. (1994). Working the hyphens: Reinventing self and other in qualitative research, In N. Hewitt, J. O'Barr & N. Rosenbourgh (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 70–82). Thousand Oaks, London and New Delhi: Sage.
- Firth, R. (1929). *Primitive economics of the New Zealand Maori*. London: Routledge.
- Gregory, C. A. (1980). Gifts to men and gifts to God: Gift exchange and capital accumulation in contemporary Papua, *Man* (N.S.) 15(4), 626–652.
- Herzog, H. (2005). On home turf: Interview location and its social meaning, *Qualitative Sociology*, 28(1), 25–47.
- Homans, G. C. (1959). Social behavior and exchange, *American Journal of Sociology*, 63, 597–606.
- Joffe, N. F. (1953). Non-reciprocity among East European Jews, In M. Mead & R. Metraux (Eds.), *The study of culture at a distance* (pp. 386–389). Chicago: University of Chicago Press.
- Kim, C. (2003). *Korean shamanism: The cultural paradox*. Ashgate: Hampshire.
- Kohler Riessman, C. (1987). When gender is not enough: Women interviewing women, *Gender and Society*, 1(2), 172–207.
- Komter, A. & Vollebergh, W. (1997). Gift giving and the emotional significance of family and friends, *Journal of Marriage and the Family*, 59, 747–757.
- Laidlaw, J. (2000). A free gift makes no friends, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 6, 617–634.

- Lieblich, A. (2006). Vicissitudes: A study, a Book, a Play: Lessons from the Work of a Narrative Scholar. *Qualitative Inquiry*, 12, 60–80.
- Malinowski, B. (1926). *Crime and custom in savage society*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner.
- Markowitz, F. & Ashkenazi, M. (Eds.). (1999). *Sex, sexuality and the anthropologist*. Chicago: University of Illinois Press.
- Maschio, T. (1998). The narrative and counter-narrative of the gift: Emotional dimensions of ceremonial exchange in Southwestern New Britain, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 4, 83–100.
- Merriam, S. H. (1988). *Case study research in education*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Michalowski, R. J. (1997). Ethnography and anxiety: Field work and reflexivity in the vortex of U.S.-Cuban relations, In R. Hertz (Ed.), *Voice and reflexivity* (pp. 45–69). California: Sage.
- Mohanty, C. T. (1991). Under western eyes: Feminist scholarship and colonial discourse, In C. T. Mohanty, A. Rosso and T. Lourds (Eds.), *Third World Women and the Politics of Feminism* (pp. 1–51). Indianapolis: Indiana University Press.
- Narayan, U. (1997). *Dislocating cultures, identities, traditions, and third world feminism*. New York: Routledge.
- Oakley, A. (1981). Interviewing women: A contradiction of terms, In H. Roberts (Ed.), *Doing feminist research* (pp. 30–61). London: Routledge and Kegan Paul.
- Okely, J. & Callaway, H. (Eds.). (1992). *Anthropology and Autobiography*. New York: Routledge.
- Rabinowitz, Dan (2001) The Palestinian Citizens of Israel, the Concept of Trapped Minority and the Discourse of Transnationalism in Anthropology. *Ethnic and Racial Studies*, 24(1), 64–85.
- Rasmussen, S. J. (2000). Parallel and divergent landscapes: Cultural encounters in the ethnographic space of Tuareg medicine, *Medical Anthropology Quarterly* 14(2), 242–270.
- Reay, D. (1996). Insider's perspectives or stealing the words out of women's mouths: Interpretation in the research process, *Feminist Review*, 53, 57–73.
- Reinharz, S. (1992). *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press.
- Rethmann, P. (2000). Skins of desire: Poetry and identity in Koriak women's gift exchange, *American Ethnologist*, 27(1), 52–71.
- Riches, D. (1981). The obligation to give: An international sketch, In H. Ladislav & M. Stuchlik (Eds.), *The structure of folk models* (pp. 209–231). New York:

- Academic Press.
- Romberg, R. (2003). *Witchcraft and welfare: Spiritual capital and the business of magic in modern Puerto Rico*. Austin: University of Texas Press.
- Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories: Principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews, In R. Josselson & A. Lieblich (Eds.), *The narrative study of lives* (pp. 59–89). Newbury Park: Sage Publication.
- Sahlins, M. (1972). *Stone age economics*. London: Tavistock.
- Schwartz, B. (1967). The social psychology of the gift, *American Journal of Sociology*, 73, 1–11.
- Shuman, A. (2001). Food gifts: Ritual exchange and the production of excess meaning, *Journal of American Folklore*, 113(450), 495–508.
- Smith, D. (1987). *The everyday world as problematic: A feminist sociology*. Boston: Northeastern University Press.
- Smith, L. T. (1999). *Decolonizing methodologies*. Dunedin: University of Otago Press.
- Smooha, S. (1978). *Israel: Pluralism and conflict*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Smooha, S. (2004). Arab-Jewish Relations in Israel: A Deeply Divided Society. In A. Shapira (Ed.), *Israeli Identity in Transition* (pp. 31–68). Westport, CT: Praeger.
- Spivak, G. C. (1999). *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of a Vanishing Present*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Stacy, J. (1988). Can there be a feminist ethnography? *Women Studies International forum*, 11(1), 21–27.
- Tambiah, S. (1969). Animals are good to think and good to prohibit, *Ethnology*, 8, 423–459.
- Tang, N. (2002). Interviewer and interviewee relationships between women, *Sociology*, 36(3), 703–721.
- Visweswaran, K. (1994). *Fictions of feminist ethnography*. London: Minnesota Press.
- Weiner, A. (1992). *Inalienable possessions: The paradox of keeping while giving*. Berkeley: University of California Press.
- Weiner-Levy, N. (2008a). On cross-cultural bridges and gaps: Identity transitions among trailblazing Druze women, *Gender and Education*, 20(2), 29–44.
- . (2008b). University as a meeting point with new academic knowledge, society and culture: Cognitive and emotional transitions during higher education, *Cambridge Journal of Education*, 38(4), 497–512.
- . (2009). The hegemony studies the minority: An Israeli Jewish researcher

- studies Druze women: Transformations of power, alienation and affinity in research, *Qualitative Inquiry*, 15(4), 721–739.
- Werbner, P. (1990). Economic rationality and hierarchical gift economies: Value and ranking among British Pakistanis, *Man* (N.S.) 25, 266–285.
- Wichrosky, M. A. (1997). Breaking Silence: Some Fieldwork Strategies in Cloistered and Non-Cloistered Communities, In R. Hertz (Ed.), *Reflexivity and Voice* (pp. 265–283). California: Sage.
- Wolf, D. L. (1996). Situating feminist dilemmas in fieldwork, In D. L. Wolf (Ed.), *Feminist dilemmas in fieldwork* (pp. 1–54). Boulder: Westview Press.
- Yiftachel, O. 1997. The political geography of ethnic protest: Nationalism, deprivation and regionalism among Arabs in Israel. *Transactions: Institute of British Geographers*, 22(1): 91–110.